

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на тема „ДИНАМИКА В ПРЕДСТАВИТЕ ЗА ДЖЕНДЪР, СЕКСУАЛНОСТ И БРАК СРЕД БЪЛГАРИТЕ МЮСЮЛМАНИ: СЛУЧАЯТ БРЕЗНИЦА” с автор Шабан Даракчи, редовен докторант на ИИОЗ при БАН, за присъждането на образователната и научна степен "доктор" по специалност "социология"(шифър 05.11.01.).

Дисертационният труд „ДИНАМИКА В ПРЕДСТАВИТЕ ЗА ДЖЕНДЪР, СЕКСУАЛНОСТ И БРАК СРЕД БЪЛГАРИТЕ МЮСЮЛМАНИ: СЛУЧАЯТ БРЕЗНИЦА” е в обем от 238 стр. (електронен вариант) и включва 5 глави, въведение, заключение, списък на използваната литература и едно приложение. Литературата съдържа внушителния списък от 157 заглавия, от които 57 на кирилица и 100 – на английски език.

Първите три глави са посветени на систематизирането и представянето на теоретичните подходи и понятийния апарат в областта на социология на пола (джендър социология), социология на сексуалността и социологически изследвания на брака, семейството, развода. Четвърта глава също носи по-скоро методологичен характер и играе ролята на свързваща конструкция между теоретичните изследвания в първите три глави и конкретното емпирично проучване на дисертанта в пета глава – в четвърта глава фокусът е върху връзките между етнос, религия и джендър в първата част и върху представянето на системата от понятийни индикатори, използвани в конкретното емпирично проучване, във втората част. Пета глава представя обширното емпирично проучване на дисертанта, проведено в общността на българите-мюсюлмани в с. Брезница. Така представената структура спомага за ясното и последователното разгръщане на заложените цели, задачи и хипотези на дисертационния труд.

Темата на дисертацията засяга една слабо проучена в социалните изследвания в България социална общност – на българите мюсюлмани - с акцент върху темите за частно-семеен живот в тази общност, включващи джендър отношения, сексуалност, брак, развод и семейство. Аналитичната работа на дисертанта, свързана с всички етапи на изследването – от дизайна на интервюта през етапа на тяхното провеждане в общността до аналитичното им представяне и извеждане на основните акценти в динамиката на нагласите на българите-мюсюлмани в семейно-частната сфера – е

подчинена на изключително доброто познаване от дисертанта на теоретичния и понятийния апарат на влиятелни концепции в областта на джендър социологията, феминистките изследвания и изследванията на сексуалността и семейната сфера.

Изложението в първите три глави демонстрира съдържателното навлизане на дисертанта в една широка тематична област на джендър изследванията, феминистките теории и постмодернистките теории, с което дисертантът определено допринася за разкриването на нови пространства и за легитимирането на нови научни полета в българската социология. Дисертантът познава в дълбочина основни автори – както безспорни авторитети в съвременната социология като Пиер Бурдийо, Мишел Фуко, Антъни Гидънс, Мануел Кастелс, така и по-неизвестни за социологическите среди автори като М. Конъл, П. Колинз, М. Кимел и др. Като безспорен принос на дисертанта определям систематизирането и проблемното представяне на основните теории за джендър в най-влиятелните теоретични школи в модерната социология – функционализма, конфликтната теория, интерпретативните теории, марксизма. Подобна систематизация на ключови идеи на влиятелни автори в социологията относно джендър отношения, идентичности, роли и пр. се прави за първи път в българската социология.

Високо оценявам и систематичното извеждане и последователно представяне от дисертанта на основните идеи на П. Бурдийо в „Мъжкото господство” успоредно с прецизното прилагане от дисертанта на ключови тези на френския социолог при анализа на семейно-брачните и джендър отношения и роли в общността на българите-мюсюлмани. Приносът на дисертанта виждам именно във вещото прилагане на ключови тези от теорията на Бурдийо за анализ на динамиката в отношенията на една модернизираща се и отваряща се към глобалния свят малка общност на българите-мюсюлмани чрез еманципиране на ролите в областта на семейството и отношенията между мъжете и жените. Дисертантът изключително точно етикира теорията на Бурдийо като „анализ с мисия.... в подкрепа на една феминистка кауза..”(с.43), за да проследи „факторите на промяна” като достъпа на жените до образование, промяната в семейно-брачните форми, публичното представяне на хомосексуалността и други като ключови маркери на промяната в утвърдения мъжки социален ред в една малка традиционна общност.

Не може да се подмине и анализът, който прави дисертантът, на основни феминистки теории и идеи, които имат отношение към изясняване на джендър отношенията, джендър ролите и джендър идентичностите, но с акцент върху

еманципаторския потенциал на феминистките позиции и с мисия - постигане на джендър равенства. Макар, че дисертантът никъде експлицитно в дисертацията не заема най-общо казано феминистка позиция, тя е имплицитно заложената от него идейна платформа, на която стъпва, за да оцени случващото се в джендър и семейните отношения в традиционната общност на българите-мюсюлмани. В този смисъл обективната позиция на дисертанта като изследовател на отношенията в тази общност се съчетава с неговата гражданска позиция на оценяване на динамиката на семейните и интимните отношения в общността от гледна точка на тяхното еманципиране по посока разчупване стабилността на патриархалния фалоцентричен социален ред и в крайна сметка, от гледна точка на овластяването на хората от тази общност.

Съпричастността на дисертанта към феминистката позиция проличава и при избора на методологическата рамка за анализ на проучването – това е т.нар. интерсекционална теория на Патриша Колинс, според която джендър идентичността се определя от множество фактори – класа, възраст, етнос, религия, населено място, сексуалност. Вторият важен момент в нейната теория е идеята за матрицата на подчинение, т.е. разкриване на механизмите за легитимиране и интернализиране на властта, на патриархалния ред на персонално, групово и обществено ниво (с.57-58). Дисертантът е приложил успешно този методологически подход в пета глава, при анализа на интервютата и наблюденията в общността на българите-мюсюлмани, като по този начин той заявява своята съпричастност към процесите на модернизиране на нагласите и практиките в семейно-частната сфера на младите поколения българо-мюсюлмани.

В известен смисъл изложението в първа, втора и трета глави като обем и частично като съдържание надскача заложените очертания на темата, което от друга страна може да бъде прието като по-широка встъпителна теоретична основа към емпиричното изследване.

Като значими приноси на дисертацията определям цялостния дизайн на емпиричното проучване и конкретните емпирични резултати-находки, представени в пета глава. В методологически план авторът прилага адекватните за обекта на изследване методи на полуструктурираното интервю и на включеното наблюдение като чрез този качествен инструментариум успява да създаде една изключително богата и нюансирана картина на отношенията между мъжете и жените, семейно-брачните отношения, представите за мъжественост и женственост, отношенията родители-деца, джендър идентичностите и пр. в общността на българите-мюсюлмани. Наблюденията и интервютата в трите поколения дават

възможност за уплътняване на анализа и за разкриване на динамиката в нагласите и практиките на българите-мюсюлмани.

Ще отбележа някои от оригиналните наблюдения на автора от изключително богатото емпирично проучване на семейно-частния живот на българите-мюсюлмани, а именно наблюденията по темата за девствеността и представения сблъсък традиция-модерност-постмодерност, описанието на това как младите момичета и момчета се опитват да заобиколят силния натиск на общността по отношение на девствеността. Изключително значими са изводите относно по-бързо протичащия процес на еманципация сред най-младите и образовани жени в сравнение с мъжете от същото поколение, поради по-силният общностен натиск спрямо жените; изводите за различните представи за интимност при трите поколения; сексът като удоволствие при мъжете (секса като мъжко желание) vs секса като задължение при жените; разкриване на динамиката традиционно-модерно при конкретни практики в общността: 1) нагласите към контрацептивите (например, жената си слага спирала без да знае мъжа ѝ, т.е. без каквато ѝ да е общуване в семейството); 2) младите жени се съпротивляват срещу показването на кошулята пред всички (само трябва пред родителите); 3) тезата, че момчетата от днешното поколение са мили и възпитани, но какви ще бъдат след като се оженят, („*като гледам баща му*”), т.е. модернизация на нагласите под влияние на медии и образование, но с възрастта семейното възпитание се оказва по-силен фактор за ретрадиционализацията на нагласите; 4) изводът за неприемане на смесените бракове и от най-младите респонденти; 5) тезата за „*социализиране на безпомощността на самотната жена и майка*”, когато разводът се разглежда като трагедия за жената; страх от напускане на общността поради липса на доверие към външния свят и травматичната памет от възродителния процес, съчетана с подчинената икономическа позиция (безработицата) на една част от мъжете в общността (с.221).

В своите обяснителни анализи дисертантът логично обръща особено внимание на ролята на религията за формиране на нагласите и практиките на българите-мюсюлмани по отношение на частно-семеенния им живот. Ислямът е „*кодът, който определя тяхното (т.е. на българите-мюсюлмани-б.м.) самосъзнание като различно*”, „*той е доста силен социален регулатор в живота на помаците*”(с.164?). От друга страна, дисертантът залага тезата, че религията не играе основна роля в конструирането на джендър ролите и джендър идентичностите в общността поради това, че тя не се познава в дълбочина и фактологичност и най-вече поради наличието на други по-мощни фактори (политически, в т.ч. възродителния процес, икономически, медийни, образователни, миграции), които предопределят динамиката на джендър и семейните отношения (с.10-11).

В заключението, дисертантът извежда основните изводи от своето изследване като подчертава комплексната динамика на факторите, задържащи и стимулиращи модернизацията на частно-семеенния живот в изучаваната общност. Към задържащите фактори той отнася не просто религията сама по себе си, а историческите процеси на етническо самоопределяне и

самозатваряне на общността, вкл. травматичната памет от възродителния процес, които възпрепятстват смесените бракове и отварянето на общността към другите етноси. Към стимулиращите фактори дисертантът отнася образованието, медиите и миграциите, които провокират мобилността най-вече на младите поколения и изграждат техните нови житейски модели.

Впечатляваща е публикационната активност на дисертанта, надхвърляща формалните изисквания – 7 научни публикации - и представянето на части от дисертационния труд на 13 международни форуми – конференции и семинари, което е безспорен сертификат за успешното интегриране на темата и нейния изследовател в научните общности и мрежи на международно ниво.

Авторефератът представя последователно и стегнато структурата, основните концепции и основните резултати от емпиричното изследване.

Самооценката на приносите е релевантна на постигнатите резултати.

Критични бележки.

1. В теоретичните глави на дисертационния труд дисертантът е би трябвало да фокусира допълнително вниманието си върху основни социологически концепции и теории за модернизацията и глобализацията на съвременните общества, тъй като именно това е по-широката концептуална рамка – ключ за разбиране на динамиката в джендър и семейните отношения в конкретната изучавана общност.

2. Позицията на дисертанта относно ролята на религията като фактор в частно-семеен живот на българите-мюсюлмани се нуждае от методологическа прецизност. Твърдението на дисертанта, че помаците не познават същността на Корана, не омаловажава влиянието на исляма, разбиран като ритуали, обичаи, вярвания, практикувани във всекидневния живот на общността. В този план, темата за влиянието на „новия ислям“ за ретрадиционализирането на нагласите в общността се нуждае от по-фокусиран и детайлизиран анализ.

3. В методическата част на дисертационния труд са описани понятийните индикатори на проучването, но липсва експлицитно приложен списък от въпроси за полуструктурираните интервюта. Отделно, понятийните индикатори не са изчистени като нива на обобщеност и включват както конкретни, като например „раждане на момче/момиче“ , до пределно абстрактни понятийни индикатори като например „публични и частни пространства“, „скрито господство на жените“ и пр.

4. От по-голяма методическа прецизност се нуждае анализът в петата глава по отношение на доказателствения материал, идващ от наблюденията на изследователя, и този, произтичащ от проведените интервюта. На места, анализът на интервютата носи фрагментарен характер, с едно-две изречения, които не разкриват нови факти, а просто

допълват основните изводи, получени от наблюденията. Поколенческият разрез на интервювата не е анализиран по всички изследвани теми.

5. На места изложението се нуждае от езиково и техническо редактиране.

Лични впечатления.

Познавам Шабан Даракчи от неговите студентски години в ЮЗУ "Н. Рилски" и съм свидетел в следващите години, особено в периода на редовната докторантура, на неговото огромно израстване в професионален и личностен план. Той концентрира в себе си безспорните качества на успешен млад изследовател – огромна мотивираност да работи, да се учи и да навлиза в нови изследователски територии, постоянство и упоритост в преследваните цели, високо ниво на владеене на английски, отвореност към различни мнения и критики и активно комуникиране в международни научни общности. Няма да скрия и задоволството си от това, че от мой студент Шабан прерасна в един от успешните изследователи и привърженици на джендър социологията и на феминистките изследвания в полето на днешната българска социология.

Заклучение.

На основание на посочените безспорни приноси от научен и приложен характер в дисертационния труд на тема **„Динамика в представите за джендър, сексуалност и брак сред българите мюсюлмани: случаят Брезница”**, демонстриращи научната ерудиция на дисертанта в областта на джендър социология, както и представянето на оригинално емпирично проучване, предлагам на Научното жури **да присъди** на Шабан Шабан Даракчи образователната и научна степен "доктор" по специалност "социология"(шифър 05.11.01.).

Рецензент:

Доц.д-р Татяна Коцева,

Бургаски Свободен Университет

28.11.2013г.